

A.W.M. Mooij, *Toerekeningsvatbaarheid, over handelingsvrijheid*, serie: Psychiatrie & Filosofie (4), Boom: Amsterdam 2004. 247pp.

Een actueel boek, geschreven met grote kennis van zaken. Antoine Mooij is hoogleraar psychiatrische aspecten van de rechtspraak (met name de forensische psychiatrie) aan het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen van de Universiteit Utrecht. In dit boek geeft hij cruciale informatie voor ‘gedragskundigen in de brede zin’, zoals psychiaters, psychologen en maatschappelijk werkers, maar ook voor bijvoorbeeld juridische studenten. Het is bevattelijk geschreven, dus voor een breed publiek toegankelijk.

Mooij beperkt zich goed tot de stof die de titel aangeeft: ten eerste wordt alles wat handelt rond de juridische notie van *toerekeningsvatbaarheid* uitgelegd (H1 en H2: strafbaar feit, de aard van psychiatrische stoornissen, strafuitsluitingsgronden etc). Ten tweede beschrijft de auteur dat deze juridische en forensisch psychiatrische materie een ander fundamenteel antropologisch thema veronderstelt, namelijk *handelingsvrijheid*. De overdenking daarvan vormt de meer beschouwende kant van dit boek (H3 over wil en wilsvrijheid).

Uiteraard is de grote vraag bij verdere beschouwing of een mens eigenlijk wel vrij is. Als een mens wordt bepaald door zijn neurobiologische aspect, waarom is hij dan nog vrij? Waarom dan nog straffen? Mooij laat zien dat ons hele strafrecht in feite uitgaat van het *common sense* principe dat de mens vrij is. Hij gaat dan ook niet mee met die filosofen die de vrijheid wegedeneren. Hij wil daarentegen vrijheid verbinden met het feit dat wij tevens neurobiologische wezens zijn en dat neurobiologie ons voor een (belangrijk) deel stuurt. Hij stelt in dit verband dat ‘menselijk willen altijd de mogelijkheid van niet-willen in zich besluit, en dat daarin precies de wilsvrijheid gelegen is.’ (94). Van hieruit geeft de auteur inhoud aan begrippen als *wilsvrijheid*, *uitwendige handelingsvrijheid* en *inwendige handelingsvrijheid*. Het resultaat sluit nauw bij de ervaringswerkelijkheid aan: wij zijn vaak door allerlei uitwendige en inwendige situaties bepaald, maar houden toch ook een vrije wil. Bepaaldheid vernietigt niet onze verantwoordelijkheid, maar maakt verantwoordelijkheid tot een opgave die inderdaad soms met ‘tegenwind’ gerealiseerd moet worden.

Ik stem dankbaar in met de *inhoudelijke* hoofdlijn van dit boek. Mooij treft naar intentie de inhoudelijke hoofdlijn van het Westerse denken vanaf de Middeleeuwen ten aanzien van vrijheid en bepaaldheid. (Naar intentie, omdat de schrijver niet afdaalt naar het meer technisch wijsgerige niveau, een keuze die in principe te billijken is). Dat doet goed, in een wetenschappelijke wereld die zich veelal blind op sleptouw laat nemen door determinisme en neurobiologie. Om deze reden acht ik dit boek van groot belang. Hier toont zich ook de kracht van de koppeling tussen twee wetenschappen: gezond juridisch besef beschermt in dit boek het neurowetenschappelijk denken tegen de wereldvreemdheid die het, aan zichzelf overgelaten, soms verkrijgt.

Historisch echter heb ik een kritische vraag: de auteur verbindt dit ‘humane’ standpunt met Aristoteles (zie 94, vooral noot 45, een noot die niet sterk is vanwege het gebrek aan nauwkeurige analyse van historische termen). Dat lijkt me onterecht. Ere wie ere toekomt. Als dat waar was, zou de hamvraag moeten zijn: hoe zou de mens met een gave uitgerust kunnen zijn die het hoogste principe niet had? De Onbewogen Beweging van Aristoteles is geen wilsmatig handelend principe – Aristoteles was immers geen monotheïst. En de effecten van deze determinerende intelligibele Oorsprong schuiven door naar het menselijk niveau: vrij in de Griekse wereld is handelen volgens de rede. Heeft de rede volkomen speelruimte, dan zal men *noodzakelijk* de rede volgen. Fouten maken is het gevolg van een gebrek aan inzicht, niet van een verkeerd gerichte wil *ondanks* inzicht. Daar komt nog iets bij: hoe kan er vrijheid zijn als er bij Aristoteles geen werkelijke contingentie is, maar alle gebeurtenissen slechts veranderlijk zijn omdat ze ten opzichte van de toekomst nog kunnen veranderen, doch op het

moment zelf noodzakelijk zijn? (Voor Aristoteles was anders-kunnen-zijn verbonden aan stráks anders kunnen zijn, niet aan anders kunnen zijn op het zelfde moment.) Als echter zo de *ontologie* geen ruimte geeft aan anders kunnen zijn, hoe zou dan de wil daar verandering in kunnen brengen? Historisch moeten we de vrijheid dus niet bij Aristoteles zoeken, maar in de Middeleeuwen. Daar wordt de vrijheid, verbonden met de vooronderstellingen van het christendom, filosofisch geoogst bij denkers als Duns Scotus. Ere wie ere toekomt. Parallel aan deze (endemische!) vertekening in historisch zelfverstaan stelt de auteur dat de geschiedenis van de psychiatrie vooral in de Verlichting begint (199). Deze historische taxaties zijn erg belangrijk voor een juiste visie op de verhouding van wetenschap en geloof; de auteur volgt hier tamelijk onbevangen de in mijn ogen sterk vertekende Verlichtingvisie ten aanzien van de basis van onze humaniteit en de ontwikkeling van empirische wetenschap.

Qua inhoudelijk positie ben ik dus blij met dit boek en kan ik het van harte aanbevelen. Maar waar liggen de bronnen van onze Westerse humaniteit?

Guus Labooy